

BY, MARSK OG GEEST

By, marsk og geest

35

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2023

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til
Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion

Claus Feveile
Henrik Lundtofte
Maria Knudsen
Mette Søvsø
Mikkel Kirkedahl Nielsen
Michael Alrø Jensen

Layout: KIRK & HOLM
Copyright: 2023 Forlaget Liljebjerget

Illustration på forsiden

Ribe Hjerneskal, der blev fundet i Ribe i 1973.
Foto af Claus Feveile, Sydvestjyske Museer.

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene
1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse
bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.

ISSN 2445-8147

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne
til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og
gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

*Silja Arnfridardottir Christensen, Martin Egelund Poulsen
og Lars Grundvad*

- Forsænkede hustomter og deres aktivitetsspor
efter boligfasens ophør**
– stenansamlinger, deponeringer og ardspor på forsænkede
gulve fra senneolitikum og ældre bronzealder 04
- Sunken floors in houses and traces of activity after the
end of the habitation phase
– Stone collections, deposits, as well as ard marks on the sunken
floors from the Late Neolithic and Early Bronze age 19

Karen Thuesen

- Runeindskriften på Ribe Hjerneskal**
– en nytolkning 21
- The runic inscription on a skull fragment from Ribe
– a new interpretation 43

Steffen M. Søndergaard

- Eksempler på restaureringer af byhuse i Ribe fra 1957 til 2009**
– og eksempler på skæmmende kommunale afgørelser i det
bevaringsværdige bybillede 45
- Examples of town-house restorations in Ribe from 1957-2009
– and some examples of communal decisions affecting the
protected townscape 75

Runeindskriften på Ribe Hjerneskal – en nytolkning

Af Karen Thuesen

Det er nu 50 år siden, man midt på sommeren i 1973 gjorde et af landets mest spændende runefund i Ribe. Efterfølgende kunne interesserede i flere danske dagblade læse nogle små artikler, som i forskellige versioner bar overskriften "Danmarks ældste brev er fundet!" De bragte også fotografier af den mærkelige genstand, der var dukket op af undergrunden: et stykke af en menneskelig hjerneskal tæt beskrevet med runer. Desuden havde nogle af aviserne en ret indgående udredning af sagen. Den daværende leder af Ribes Antikvariske Samling, mag. art. Mogens Bencard, berettede om begivenhedens detaljer, og Nationalmuseets runeekspert, dr. phil. Erik Moltke, diskuterede indskriftens indhold. Kort sagt betragtede forskerne, helt fra den såkaldte "Ribe Hjerneskal" dukkede op af jorden, fundet som noget af en sensation.

Netop i begyndelsen af 1970'erne blev der foretaget flere arkæologiske udgravninger ved den nordlige bred af Ribe Å, hvor den snor sig fra øst mod vest ind gennem byen. Det vigtige fund, som nu med betydelig sikkerhed kan dateres til tiden 725–750 e.Kr., blev således gjort i kælderens under Kunstmuseet i Sct. Nicolajgade (Søvsø 2013). Museet befinder sig et pænt stykke vej fra byens gamle domkirke, der er grundlagt ved midten af det niende århundrede, og som man indtil da havde forestillet sig måtte være placeret nær centrum af den oprindelige bebyggelse (fig. 1). Det kom derfor som noget af en overraskelse, da man blev klar over, at byen i de ældste tider havde haft en anden beliggenhed. Glædeligt var det,

at stedets gode bevaringsforhold betød, at de stykker af gammelt egetømmer, man stødte på, kunne dateres dendrokronologisk (Søvsø 2013, 173ff.).

Selve fundet blev gjort d. 24. juli, godt en uges tid før offentliggørelsen og på en af årets varmeste dage. Her følger et udpluk af den meget levende førstehåndsberetning, Erik Moltke siden gav om begivenheden set i et runologisk perspektiv:

Jeg hvilede i en af de små haver i Klostergade, da Aage Andersen, registrator ved Den antikvariske samling og ven af huset, nærmede sig med en flad, buet genstand, en knogle fra udgravningen under Kunstmuseet. Endnu døsigt

Fig. 1.

Udgravningen i Kunstmuseets kælder i 1973, hvor Ribe Hjerneskal blev fundet, markeret med blått på baggrund af ortofoto 2021. © Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur med tilføjelser af Sydvestjyske Museer.

The excavation of the Art Gallery cellar in 1973, where the Ribe skull fragment was found, highlighted in blue on a background of an orthophoto from 2021. © Agency from Data Supply and Infrastructure with additions by Museum of Southwest Jutland.

hørte jeg ham sige: "Kan De fortælle mig, om disse ridser kan være runer?"

I et Nu var jeg lysvågen, tog genstanden og – HVAD! – "Det er jo noget af en hjerneskal!" – Der var et lille rundt hul i skallen, og oversiden var tæt besat med ridser, der hurtigt viste sig at være runer, endnu ikke helt rensat for udgravningens faste pulverskidt.

Er det underligt, at – uforberedt som jeg var på denne chokerende oplevelse – tankerne begyndte at svirre? Havde de gamle ripensere skalperet deres fjender, ristet runer i skallen og dernæst aflivet dem med et spydstik eller, efter hullet at dømmes, med et VRIDBOR? Eller var hullet af en senere dato og et bærehul for en makaber amulet ..." (Moltke 1973, 378f.).

Erik Moltke studerer emnet under et mikroskop og giver det allerførste bud på en tolkning af den mærkelige tekst (Moltke 1973, 380). Han læser uden besvær de fleste af tegnene helt korrekt, men diskuterer først og fremmest den mulighed, at der kan være tale om et brev. I øvrigt kan han samtidig berolige den bekymrede læser og konstatere, at – nej, vikingerne slog ikke folk ihjel for

at udnytte deres kranier som brevpapir. Knoglestykket er betydeligt ældre end indskriften. Det blev efterhånden klart for Moltke, at Ribe Hjerneskal ikke var bærer af en fortidig hilsen, men derimod, mente han, af en 'episk værneformel', dvs. en religiøs tekst, som han dog efter eget udsagn ikke rigtig fik hold på (Moltke 1973 & 1976, 120f.).

Man kan måske undre sig over, at en tekst bestående af 63 tegn og – i min analyse – 14 ord, kan afstedkomme så megen diskussion. Men det hænger ikke mindst sammen med den periode, genstanden stammer fra. Det forhold, at en rivende sprogdudvikling efterhånden resulterer i fx omlydenes opståen, samtidig med at den gamle fuparks 24 runer op mod vikingetiden reduceres til kun 16, gør afkodningen af det enkelte tegn, der kan stå for flere forskellige lyde, problematisk. Samtidig befinder vi os i en tid, der i Norden kun har efterladt yderst få skriftlige kilder. Når det som her drejer sig om detaljer vedrørende hedensk religion, skal vi helt op i 1200-tallet, hvor kristendommen har været dominerende i et par århundreder, før de skriftlige kilder flyder.

Gennem alle år efter fundet er der kommet bud på, hvad teksten beretter, uden at det er lykkedes at finde frem til en helt plausibel tolkning, og mange ideer er blevet afvist efter længere udredninger. Selv har jeg med mellemrum arbejdet med indskriften, siden den dukkede op af jorden. Den udlægning, jeg her vil præsentere, afviger på få, men meget væsentlige punkter fra de hidtidige. Den skulle gerne kaste et klarere lys over fundets helt specielle karakter og den traditionsbundne teksts baggrund i de mere ukendte sider af asatroens religiøse forestillinger, så flere af de mange løse ender kan mødes.

Udtydning af indskriften

I sig selv er Ribe Hjerneskal ret uanselig, ca. 8,2 gange 6 centimeter stor, uden anden dekoration end et lille hul, 4-5 mm i diameter, og vigtigst af alt: med en række uregelmæssige runetegn, der måler mellem 5 og 12 mm (fig. 2). Både runerne og hullet, sidstnævnte er lavet fra knoglestykkets inderside, er tilsyneladende udformet med en spids kniv af en højrehåndet person (Moltke 1973, 380; Benner Larsen 2004, 45ff.). Ud fra genstandens størrelse og udseende har det som nævnt været mest nærliggende at betragte fragmentet som en amulet, og det er da også et indtryk, indskriften umiddelbart underbygger. Men der er ingen slidmærker langs kanten af hullet eller andre spor af, at det har været båret i en snor på kroppen.

Fig. 2.

Ribe Hjerneskal. Foto:
Sydvestjyske Museer.

The Ribe skull fragment. Photo:
Museum of Southwest Jutland.

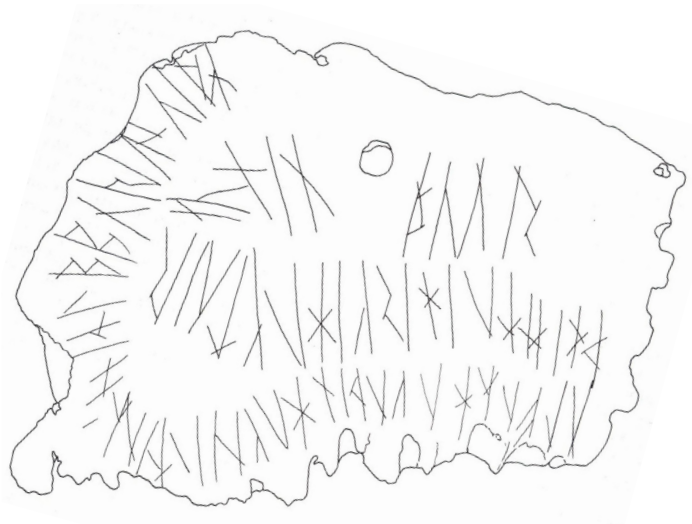
Hvad angår selve tegnene, der slynger sig rundt på knoglen, ser det ud, som om de er lavet i al hast af en øvet, men noget sløset person (fig. 3). Udformningen af genstand og runer er i det hele taget så upræsentios, at man næppe kan forestille sig, at der har været mere end en enkelt person involveret i arbejdet. Desuden er der intet, der klart antyder, at det drejer sig om en afskrift af et forlæg, så vi må tro, at runeristeren har kunnet den formular, han nedfældede, udenad.

At indskriften er så skødesløs, virker umiddelbart ret mærkeligt, når man tænker på det seriøse budskab, den skal vise sig at formidle. Heldigvis har det dog været forholdsvis uproblematisk at tyde de ret små, spinkle tegn, der er ridset ind i knoglestykket. Dvs. at runerne ved fundet, efter næsten 1300 år i den fugtige jord, stadig stod så klart, at man uden store vanskeligheder var i stand til at identificere langt de fleste af dem:

Fig. 3.

Udtegnning af Ribe Hjerneskal
 efter Benner Larsen 2004.
 Tegning: Susanne Egfjord.

A traced drawing of the Ribe skull
 fragment after Benner Larsen 2004.
 Drawing: Susanne Egfjord.

Translitteration til latinske bogstaver:

ulfuraukupinaukhutiur hialbburinsuiþr							
1	5	10	15	20	25	30	35
þaimauiarkiauktuirkuniu [hul] buur							
	40	45	50	55		60	

Hjerneskalen har bare et enkelt skilletegn, en lille lodret streg, efter rune nr. 21, og den opererer med kun 15 forskellige tegn (rune for nasalt *a* mangler), de fleste identiske med den yngre fuparks. Men den har bevaret enkelte af de gamle former, der siden opgives. I translitterationen er afvigelserne markeret ved kapitæler: **H** og **M** svarer til de ældre tegn, mens **A** gengiver en særlig, ret sjælden rune for oralt *a*, der benyttes i overgangsperioden mellem de to fuparker, bl.a. på Blekingestene fra 5-600-tallet (DR sp. 937f). – Kun **R** står for en rune, der i lidt forskellige udformninger ikke ændres stort gennem tiderne:

den særlige palatale *r*-lyd, udviklet af et stemt *s*. Langt op i vikingetiden kan den lydligt skelnes fra det dentale, "snurrende" *r*, der her er markeret ved **r**. – At der således er anvendt et par gamle runeformer og det tidstypiske **A**, harmonerer fint med den datering, man ud fra de arkæologiske forhold har kunnet sætte på fundet.

Der er imidlertid enkelte steder, hvor det på grund af den hast, der generelt synes at præge arbejdet, ikke har været helt simpelt at gennemskue detaljerne. Det gælder frem for alt den meget omdiskuterede rune nr. 31 (fig. 4).

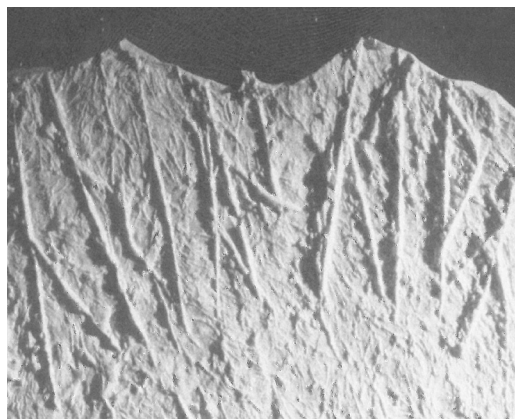
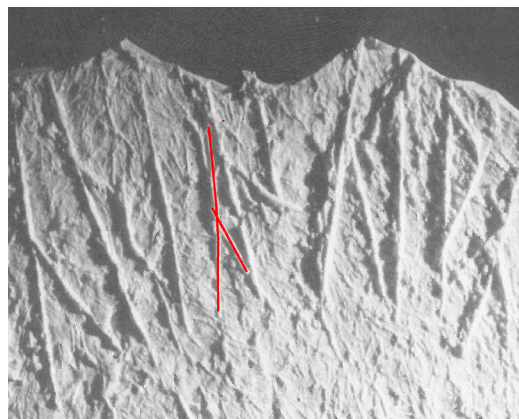

Fig. 4.

Rune 28–36 på udsnit af silikoneafstøbningen foretaget før konserveringen henholdsvis med og uden markering af rune 31. Foto: Efter Benner Larsen 2004 med tilføjelser.

Runes 28–36 on a section of a silicon cast carried out before conservation, respectively with and without Rune 31 highlighted. Photo: After Benner Larsen 2004 with additions.

Tidligere blev den dels bedømt som et muligt "smut af kniven" (Moltke 1973, 380), dels som et **i** (N.Å, Nielsen 1980, 276; m.fl.). For nylig har Jackie Nordström i et meget indgående studium, ved hjælp af digital mikroskopering, ment at kunne påvise, at tegnet endegyldigt kan bestemmes som et **n** (2021, 8ff.). Samme idé illustreres også af Erling Benner Larsens yderst distinkte foto af objektets silikoneafstøbning, der blev lavet, før den endelige konservering tilslørede, hvad han benævner, "the original surface structure." (2004, 43). Her fremtræder **n**-runens spinkle bistav tydeligt (2004, 47).

Mere diskutabelt er det, at Nordström uden vaklen mener at kunne fastslå, at rune nr. 41 (fig. 5) står for et **t** (2021, 12f.). Den er hidtil ikke blevet anset for særlig vanskelig at identificere, men er af tidligere forskere blevet opfattet som et **A**. Tegnet er meget sjusket udført, og hovedstaven ender ganske ukarakteristisk for en **t**-rune noget over bistavene, som krydser hinanden, jf. Benner Larsens analyse (2004, 43ff.). Nordströms konklusion kan ikke siges at være helt vandtæt, og da den desuden resulterer i nye tolkningsproblemer, er den udlæsning, **A**, der tidligere har været benyttet, bevaret i det følgende.

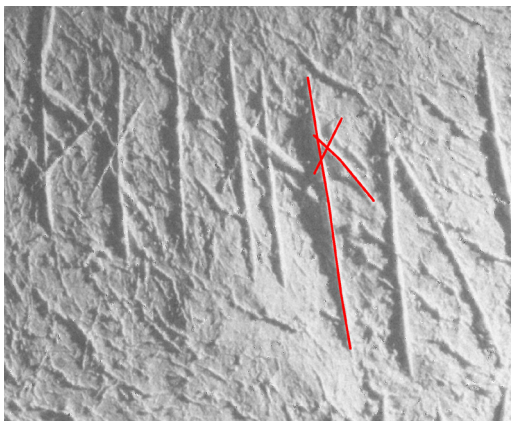
Også rune nr. 59 (fig. 6), der i nærværende fremstilling er repræsenteret ved et **u**, har voldt problemer. Til at begynde med foreslog Erik Moltke, at der var tale om et **g**, dvs. det

X-lignende tegn fra den gamle fuþark, som faldt ud ved skriftens forenkling (1973, 380f.; jf. Kabell 1978, 39). Sidenhen har man ment, at det drejede sig om et **n** (Stoklund 1996, 203 & 2004, 28, s. 31). Men størst tilslutning har der været til at betragte det som et **u** (Juhl Jensen 1974, 3; N.Å. Nielsen 1980, 276 & 1983, 53; Mørup 1989, 410; Grønvik 1999, 113 f.; Nordström 2021, 17, 22). Det skyldes dels, at andre **u**-tegn som dette har den højre stav placeret meget lavt (fx nr. 4, 27 og 33), og i modsætning til **n**-tegnenes bistave er denne runes højrestav lang, let buet og når helt ned til hovedstavens fod. Til forskel fra **g** og **n** giver den udlæst som et **u** da også baggrund for den, som jeg finder det, overbevisende redegørelse, der allerede blev fremsat af Niels Åge Nielsen i 1983 (53f.), og **u** er derfor foretrukket i den nærværende gengivelse.

Fig. 5.

Rune 37–43 på udsnit af silikoneafstøbningen foretaget før konserveringen, henholdsvis med og uden markering af rune 41. Foto: Efter Benner Larsen 2004 med tilføjelser.

Runes 37–43 on a section of a silicon cast carried out before conservation, respectively with and without Rune 41 highlighted. Photo: After Benner Larsen 2004 with additions.

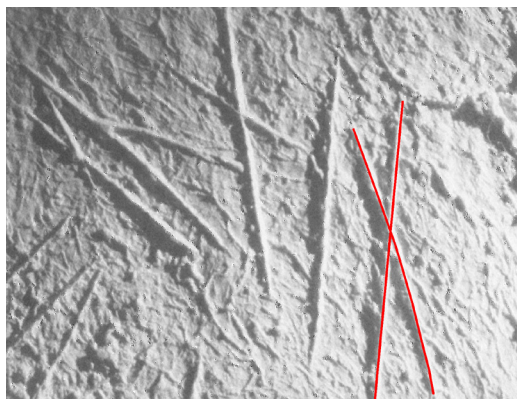

Fig. 6.

Rune 55–59 på udsnit af silikoneafstøbningen foretaget før konserveringen, henholdsvis med og uden markering af rune 59. Foto: Efter Benner Larsen 2004 med tilføjelser.

Runes 55–59 on a section of a silicon cast carried out before conservation, respectively with and without Rune 59 highlighted. Photo: After Benner Larsen 2004 with additions.

Tolkning af runernes budskab

Fra udtydningen af tegnene til en tolkning af indskriftens enkelte dele:

ulfur auk upin auk hutiuR

olddansk¹:

Ulfur auk Oþin auk Ho-tyr

nudansk:

Ulv og Odin og Høje-gud!

Rent lydligt skal visse detaljer i denne del af indskriften forklares, selv om der efterhånden er ret stor enighed om udlæsningen. Det **u**, der i a-stammen **ulfur** (< urnord. *wulfar*), optræder foran bøjningsmorfemet

-R, forklares enklest som en svarabhaktivokal inspireret af rodens vokal (Andersen 1981, 22f.; Stoklund 1996, 205; Grønvik 1999, 107f.). Den type støttevokaler findes repræsenteret andre steder i runematerialet, hyppigst netop i ældre tider (jf. DR sp. 1003). **Auk** (senere *ok*) har bevaret sin diftong, og i **tiur** (< urnord. **tīwar*) står **iu** muligvis for *y*, dannet ved *w*-omlyd, som vi finder det på Malt-stenens **tur** (Thuesen 1990, 35, jf. GG § 90). Ottar Grønvik forklarer det dog som en overgangsform *"/tīur/"* fra tiden efter apokope af *a*-lyden (1999, 119f.).

Hvad indholdet angår, blev de tre proprier af Erik Moltke tolket som tre mandnavne: "Ulfur og Odin og Hydyr" (1976, 121). Det var imidlertid en idé, han atter måtte opgive, bl.a. fordi *Odin* i oldtiden aldrig anvendtes som navn på almindelige dødelige, men udelukkende i omtale af asernes herre (Kousgård Sørensen 1984, 108-116). I forbindelse med tekstens fortsættelse, og ikke mindst antydning af ordet **hialb**, "hjælp", kunne det derfor umiddelbart se ud til, at runemesteren anråber tre forskellige guder, heriblandt Odin og Tyr. Det store crux i den forbindelse er navnet *Ulfur*, som ikke bæres af nogen kendt guddom, hvilket man ville forvente i en opremsning, hvor de to vigtigste asaguder nævnes side om side. Flere løsningsforslag er fremsat (se fx Marold

2003), men det må fx afvises som fuldstændig usandsynligt, at der skulle være tænkt på Fenrisulven. Den tilhører jættelægten, der har konstante kontroverser med aserne, og den er (sandsynligvis) aldrig blevet dyrket som en, der kunne påkaldes i nødstilfælde.

Det mest troværdige er, at alle tre betegnelser er møntet på Odin. Det er en idé, allerede Niels Åge Nielsen fremsatte (1980, 276ff. & 1983, 54ff.), men ikke underbyggede særlig grundigt. Ikke desto mindre er det efter min mening en helt afgørende pointe, som skal uddybes her:

Odin er ifølge overleveringerne germanernes vigtigste gud. Legendarisk som den enøjede vismand, den klogeste af alle guder, men også forsynet med et hav af tilnavne (vn. *heiti*) og formentlig med lige så mange funktioner (jf. KLNMBd. VI, sp. 302f.: Heiti). De islandske beretninger opregner 169 forskellige betegnelser, herudover kommer enkelte fra runeindskrifter,

hvortil Ribe-amuletten tilsyneladende tilføjer nogle stykker. Ingen anden nordisk gud er kendt under så mange navne. I myterne optræder han ofte som et dyr. Mens hans krop ligger og sover, skifter han ham og bliver til en fugl, en fisk, en slange eller et større dyr. Blandt hans mange *heiti* optræder der da også forskellige dyrebetegnelser, som fx meget ofte *Björn*, "bjørn" (Falk 1924, 34ff.). *Ulf* er ikke et af dem, der er bevaret andetsteds; men selve ordet har ikke udelukkende negative konnotationer. Odin følges ikke bare af sine berømte ravne, Hugin og Munin, men også af to ulve: Geri og Freki. Når guden her benævnes på den måde, kan der kun være én idé med det: Ulven er – ligesom bjørnen – kampens dyr, stærk og snu, vild og farlig. Odin påkaldes med andre ord i sin egenskab af kampgud. I dag er det en side af hans virke, man ikke så ofte forbinder ham med, men den er velbevidnet i mange gamle kilder. Bl.a. omtales han på den norske runesten fra Eggja, der ikke er meget ældre end Ribe-amuletten, som en "hær-as" (Krause 1966, § 101).

Fig. 7.

Miniaturefiguren Odin fra Lejre, som sidder på et højsæde flankeret af sine to ravne. Foto: Ole Malling, Lejre Museum.

A miniature figurine of Odin from Lejre, sitting on a high seat flanked by his two ravens. Photo: Ole Malling, Lejre Museum.

I en større afhandling om oldtidens germanske theriofore personnavnestof diskuterer Gunter Müller (1970, 4-10, 178ff., 195ff.), hvorvidt de ekstremt mange eksempler på, at ordet ulv indgår som et element i oldtidens navneskik (fx i danske runeindskrifter *Gunulfr* og *Hærulfr*), kunne hentyde netop til den populære guddom. "Ulv" er uden sammenligning alle germanske stammers vigtigste navneelement gennem hundredvis af år, mens ingen af dem på noget tidspunkt kalder deres sønner Odin. I så tilfælde repræsenterer Hjerneskillens eksempel, der rent verbalt synes at forbinde guden direkte med det omtalte dyr, et betydningsfuldt *missing link*.

I det følgende røbes det, at det, der skal bekæmpes, er dværges angreb på et menneske. Her må det være naturligt at appellere til Odins styrke. Men skal deres ondsksfulde anslag besejres, er en anden egenskab dog endnu vigtigere: Forsvaret skal udføres af en magiker. Når Odin dernæst optræder under sit mest udbredte navn, afledt af et adjektiv svarende til vn. *óðr*, "rasende, vild", hænger det utvivlsomt sammen med, at netop det bringer denne side af hans virke i fokus. Hvad angår magi, kan ingen anden hamle op med gudernes overhoved. I eddadigtet *Hávamál* træder han selv frem og fortæller, jf. nedenfor, bl.a. om sit kendskab til en række vigtige trolddomssange.

For det tredje kommer der en henvendelse til *Ho-týr*. *Týr* er ikke alene navnet på den hovedgud, der muligvis har været germanernes vigtigste i tidligere epoker. Ordet, der er identisk med græsk *Zeus* og latinsk *deus*, står som det sidstnævnte også for "guddom" i al almindelighed og bliver i den gamle nordiske overlevering stadig brugt i den betydning. Eddadigtningen kan fx omtale Odin som *Sig-týr*, "Kamp-gud", og hele gudeskaren kaldes under ét *tívar*, pl. Når betegnelsen her

anvendes om Odin, kombineret med samme ord for "høj", som vi finder i titlen til det værk, der frem for noget er knyttet til ham: *Hávamál*, "Den Højes Tale", viser det, at han med et samlende begreb påkaldes som gudernes overhoved.

Efter at Odin på den måde er anråbt i sine tre væsentligste funktioner, følger en mere kryptisk formulering, som har affødt en langt mere indgående diskussion.

hiAlb buri?s

Der hersker efterhånden enighed om, at det første ord er "hjælp" eller "hjælpe", oldda. **hialp/*hialpa*, af ældre **helpa-* med gennemført brydning. Det kunne være en imperativform af verbet, der styrer dativ, måske lidt problematisk her i singularis efter de tre navne. Udlæst som et substantiv har det da også en mere sandsynlig og interessant baggrund i overleveringen om Odin. Så beder man ham ikke i al almindelighed om at stå bi, men nævner en særlig teknisk term for selve formen af den hjælp, han kan yde, jf. hans egne ord i *Hávamál*, strofe 146²:

*Lióð ek þau kann
er kannat þjóðans kona
ok mannzkis mögr;
hiálp heitir eitt,
en þat þér hiálpa mun
við sökum ok sorgom
ok sútom gørvøllum.*

Jeg kan de tryllesange,
som kongens hustru ej kan,
og ingen mands søn;
Hjælp hedder én,
og den vil hjælpe dig
mod trætter og sorger
og sygdomme af alle slags.

Her har vi altså Odins oplysning om, at han med sine sange kan udvirke noget, mennesker ikke selv er i stand til. Det, han skal anvende i forbindelse med Ribe Hjerneskål, er netop den sygdomsbesværgende trolddomsformular "*hiálp við sútom*", som han formentlig selv er den eneste, der kender.

De følgende seks runer, **huri?**s, hvoraf den næstsidste står ret utydeligt i knoglen, er tidligere udlæst på forskellig vis, overvejende dog med to **i**-tegn: **huriis** eller **huri is**. Det har givet baggrund for ideer om, at **bur-** kunne være identisk med appellativet vn. *burr*, "søn", eller evt. med et deraf afledt personnavn. Også glosen vn. *borr*, "bor, hul" (som i fx nuda. *næsebor*) og tilhørende afledninger som "bore" vb., er blevet sat i forbindelse med tegnene. Hvad angår (**i**)s menes det på forskellige måder at kunne konstituere et bøjningsmorfem til **bur-**, eller måske stå for præsens sg., **æs* (*æR*), af verbet oldda. *wæra*, "være", eller relativet oldda. *æs*, "som". Det har givet ophav til en del forskellige tolkninger, fx: "... der Bohrer ist Hilfe ..." (Kabell 1978, 43); "... hjælp for Bur er" (Nielsen 1983, 54); "Hjælp er boret ..." (Mørup 1989, 411); "The help is the hole"/"by means of the hole is help" (Stoklund 1996, 205); "... hjælp sønnen (min sønn), som..." (Grønvik 1999, 111).

Senest har Jackie Nordström med basis i sin bestemmelse af rune nr. 31 som et **n**-tegn ment, at det **burins**, der nu træder frem, enten kan være participium af verbet vn. *bera*, "bære", dvs. *borinn*, "båret", eller et deraf afledt personnavn med samme form, *Burinn*, i betydningen "den bårne" eller "den (ny)fødte" (Nordström 2021, 18ff.). Med denne udlæsning af runen må alle tidligere tolkninger af passagen opgives som umulige. Men heller ikke Nordströms to forslag er modsigelsesfri. Når hun først læser *hiālp burin (e)s*, "hjälp buren är", må budskabet

suppleres med en glemt **i**-rune, samtidig med at det tilføjer den korte formular en, skulle man synes, ret overflødig oplysning om, at hjælpen i form af amulettens skal bæres. Hendes andet forslag, "Burins hjälp", kommenteres nedenfor.

Men dette **n** giver da også mulighed for en helt alternativ, endnu ikke foreslået tolkning af ordlyden, som dels kaster lys over det problematiske tekstindhold, dels skaber bedre sammenhæng mellem amulettens udformning og funktion. I det følgende vil jeg argumentere for, at **n** er et udtryk for den nasale η -lyd, vi med nutidens alfabet betegner *ng*. Mens man endnu opererer med 24 runer, har lyden sit eget tegn, men da den ikke er særlig frekvent i urnordisk, findes den yderst sjældent repræsenteret i de ældste runeindskrifter (se fx DR sp. 866ff.). Ved fuparkens reducering skabes der præcedens for normalt slet ikke at betegne η . Det **k**, der almindeligvis står i disse forbindelser, er udtryk for de efterfølgende klusiler *g* og *k*, jf. fx Jellingstenens **kunukr** for *kunungR*, "konge" (DR 41–42 & DR sp. 867). Det manglende særtegn for η og lydens sjældne forekomst kan have betydet, at det for Hjerneskillens ikke helt habile rister var naturligt at vælge det eksisterende nasaltegn **n**.

Teksten kommer udlæst på denne måde til at stemme overens med andre kendte mønstre for påkaldelser og hilsener, og samtidig træder ideen bag dens udformning frem som en logisk helhed:

hiAlb burins

olddansk:

hiālp Borings (alt. *Börings*) ...

nudansk:

Boringens (dvs. Bors ætlings) hjælp

Men hvad hentyder dette navn til?

I den nordiske mytologi nævnes Odin flere gange som søn af en guddom, vi i øvrigt ved meget lidt om. Formentlig ville han på olddansk hedde *Bor, jf. vn. *Borr. Boring-* (med *i*-omlyd: *Børing-*) er i givet fald afledt af hans navn ved hjælp af et velkendt patronymikon-suffix: *-ing*. På den formentlig lidt yngre Høje Tåstrup-sten (DR 250) fra vikingetidens ældste periode finder vi samme konstruktion, også her i en genitiv singularisform: **hurnbura stAin suiþiks**, *Hornbora sten Swiþings*: "Hornbores, Svides ætlings, sten."

At Odin på den måde sættes i forbindelse med Bor, passer perfekt med det billede, første del af indskriftens påkaldelse tegner af ham som den særligt magtfulde, ophøjede guddom. I de bevarede kilder er det stort set udelukkende de myter, der beskriver Odin som universets skaber, der omtaler hans forhold til det fædrene ophav.

Eddadigtet *Völuspá* (str. 3–4) har den mest berømte skildring af, hvordan det gik for sig, da Midgård, dvs. Jorden, opstod midt i det gabende tomme univers:

*Ár var alda,
þar er Ymir byggði,
vara sandr né sær
né svalar unnir,
iqrð fannz æva
né upphiminn,
gap var ginnunga,
en gras hvergi.*

I tidernes morgen
da Ymer byggede,
var der ej sand, ej sø,
ej svale bølger,
intetsteds fandtes Jorden,
ej den høje himmel,
gabet Ginnungi var der,
men græs intetsteds,

*Áðr Burs synir
biqrðum um ypðo,
þeir er miðgarð
mæran skópo;
sól skein sunnan
á salar steina,
þá var grund gróin
grœnum lauki.*

førend Bors sønner
løftede landene,
de som Midgård
den mægtige skabte;
solen skinnede sydfra
på salens stene,
af jorden da groede
grønne urter.

Vafþrúðismál (str. 21, jf. *Grímnismál* str. 40) er mere indgående, hvad angår de enkelte detaljer:

*Ór Ymis holdi
var iqrð um sköpuð,
en ór beinom biqr,
himinn ór hausi,
ins hrímkalda iqtuns,
en ór sveita siór.*

Af Ymers kød
blev jorden skabt
og bjergene af hans ben,
himlen af hovedskallen
på den rimkolde jætte,
og havet af hans blod.

Bors sønner, eller som Hjernesalsindskriften ville benævne dem *Boringerne* (alt. *Børingerne*), er dels Odin, dels hans ellers stort set ukendte brødre Vile og Ve. Som eddadigtene beretter, dræber de i tidernes morgen den nævnte Ymer, alle jætters stamfader. Bag efter slæber de ham midt ud i universet, *Ginnungagap*, "det store, tomme gab", og

skaber selve jorden af ham. Ymers blod bliver til havet, hans kød til det faste land, hans knogler til sten og bjerge osv. Endelig bliver himmelhvælvet dannet af Ymers *hjerneskæl*, og siden, fortæller myterne,

tager Odin fire dværge, der som verdenshjørnerne hedder *Austri*, *Norðri*, *Vestri* og *Suðri*, og sætter dem som hjørnestolper under himlen. Den må de så stå og bære oppe til evig tid (fig. 8).

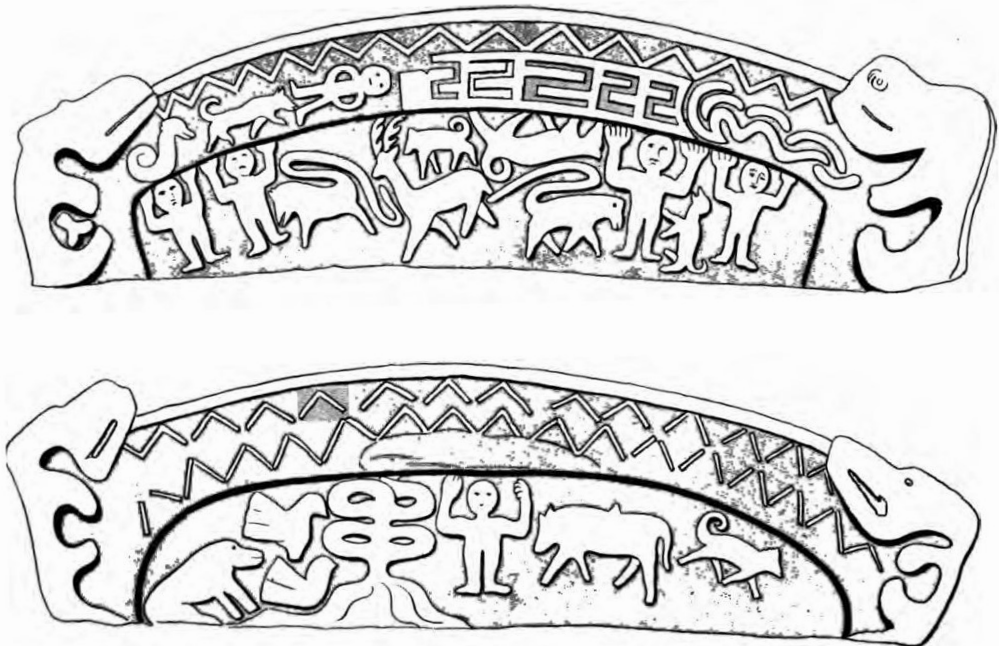

Fig. 8.

Udtegnning af "Hogback"-gravstenen fra 900-tallet i St. Peter's Church i Heysham, Lancashire. På stenens ene side ser man fire menneskelige skikkelser, der holder stenens hvælvede ryg oppe. Motivet er blevet tolket som dværgene, der bærer himmelhvælvet. Tegning: Transactions of Lancashire and Cheshire Antiquarian Society 1891. <<https://archive.org/details/transactionslan00socigooog/page/n1/mode/1up>> [tilgået d. 5. maj 2023].

A traced drawing of a "Hogback" gravestone in St. Peter's Church in Heysham, Lancashire. Human figures can be seen on one side of the stone upholding its vaulted roof ridge. The motif has been interpreted as the dwarfs carrying the firmament. Drawing: Transactions of Lancashire and Cheshire Antiquarian Society 1891. <https://archive.org/details/transactionslan00socigooog/page/n1/mode/1up> [accessed the 5th of May 2023].

At denne lidt spøjse idé om dværgenes funktion har været kendt og udbredt gennem en meget lang periode, ses i øvrigt af, at man fra gammel tid har kunnet kalde visse mindre, bærende stolper i byggeri for dværge³. Der findes desuden et eddadigt, hvor de skulderbrocher, der holder kvindedragten oppe, omtales med samme ord (Lex. Poet., 91).

De indledende henvendelser til Odin, Bors ætling, i forbindelse med det helt centrale ord **hialb** underbygger uomtvisteligt, at Hjerne-skallen har været anvendt i magisk sammenhæng, og at der er tale om en amulet (Nielsen 1980 m.fl.). Indskriftens nærmere funktion belyses i runerækken fra nr. 33 til nr. 59:

... **uiþr þaimauiarkiauktuir kuniu** ...

Der er linjeskift efter fjerde rune og foran de sidste fem, men ingen egentlig orddeling, hvilket specielt er et problem, når det enkelte ord ikke er umiddelbart gennemskueligt. De fleste tolkninger er baseret på en udlæsning af, at dette tekststykke udgøres af fem ord, hvoraf kun det sidste er omstridt:

... **uiþr þaima uiarki auk tuirkuniu** ...

olddansk^{iv}):

... *wiþr þæima: wærki auk tuirkuniu* (?)

nudansk:

... mod disse (to ting): værk og?

Præpositionen *wiþr*, "mod, ved", anvender runen **r**, selv om man for den afsluttende konsonant, der tilhører roden (jf. ty. *wieder*), ville forvente et dentalt **r**. Kabell har gjort opmærksom på, at andre præpositioner som *eftir*, *undir* og *yfir* kan opføre sig på samme måde i runematerialet (1978, 43). Selve ordet styrer dativ og er yderst velbelagt i denne betydning. De følgende ord må, som

forventet, læses som dativsformer: *þæima*, "dem", er pluralis af det demonstrative pronomen, vn. *þessi*, her i substantivisk funktion. Påkaldelsen skal altså virke dels mod det umiddelbart gennemskuelige *wærki*, "værk, smerte", dels mod **tuirkuniu**, et begreb, der har afstedkommet en omfattende diskussion.

Som form af oldda. **wærkr*, en maskulin i-stamme, har *wærki* bevaret sit dativsmærke *-i*, der er bortsynkoperet i olddansk (jf. Mørup 1989, 411). Etymologisk er ordet omstridt (Grønvik 1999, 112f.). Rodvokalen, der her er gengivet ved en digraf, **ia**, forklares enklest som et omlydt *æ < a*, der egentlig skulle have været noteret som **ai** eller **a** (DR sp. 944). Selve ordet er helt op mod vor tid en vældig udbredt betegnelse for smertefulde lidelser af mange forskellige typer. I nudansk er det næsten fortrængt, men dog bevaret i enkelte faste udtryk som fx *vokseværk* og *værkbruden*. Udtrykket er helt centralt, fordi det udlæst på denne måde klart støtter den teori, at teksten er tænkt som en sygdomsbesværgelse.

Tolkningen af **tuirkuniu** er mere tvivlsom, og mange forskellige forslag er fremsat.

I Kabells *dvergekuning*, "Zwerg-köning", har han valgt at læse konsonanten **k** dobbelt for *-gk-*, og sidste rune som et **g** for *ŋ*-lyden (1978, 44), ideer, som dog siden helt er opgivet.

Stoklund har fremsat en teori om, at sidste tegn gengiver et **n**. Men runens bistav er, som nævnt, til forskel fra indskriftens andre **n**-tegns meget lang, let buet og når ned til hovedstavens fod. I øvrigt danner forslaget basis for ordlyden: ... *viðr þæima wærki. Auk dverg unninn*, "against this pain. And the dwarf (is) conquered" (1996, 202f.). Tolknin-gens forskellige problemer, så som en manglende nominativsendelse i *dverg* (**r**) og et

udeladt finit verbum samt en ret påfaldende syntaks, hvor den logiske sammenhæng med resten af indskriften virker uklar, har betydet, at hendes hypotese ikke er blevet accepteret.

Tilbage står udlæsningen af sidste tegn som et **u**, som foreslået af Niels Åge Nielsen (1980, 276). Poul Erik Mørup tolker på den baggrund sammensætningen som *dwærg-ynju*, "dværgæfterstræbelse", en konstrueret feminin jo-stamme: **ynja* (1989, 412). At et ord svarende til sidste led overhovedet ikke har kunnet påvises i de germanske sprog, svækker dog hans hypotese (Grønvik 1999, 109).

Også Grønvik accepterer dette tegn som **u**, men læser desuden formen *uiarki* for *uiarki* og lader samtidig passagen fortsætte med de sidste fire runer: ... *uiþr þaim uiarki auk tuirkuniu buur* - "mot denne verken (verkebyllen) og (mot) dvergkvinnen, Bōurr." I *a-uiarki* for en betændt byld måtte man dog forvente et nasalt **a**-tegn som indledende lyd. I det foreslåede kompositum **dvergynja* f. beskriver han sidste led som et suffix, *-ynja*, der fx optræder i vn. *ás-ynja*, betegnelsen for asernes feminine modstykker (1999, 113ff.), herom videre nedenfor.

Endelig baserer Jackie Nordström i sit andet forslag sin tolkning på den diskutabile udlæsning af **A**-runen som et **t** for lyden *d*: *viðr þæim dværgi...* (2021, s. 19f.). Hun tilslutter sig herudover sidste del af Grønviks netop citerede fremstilling, så hun efter de indledende gudenavne oversætter følgende: "Burins hjälp mot den dvärgen (= Burinn) och dvärgynjan Bour." Det underbygges med interessante angelsaksiske eksempler på dværgetro (2021, s. 20f.); men hverken der eller i den nordiske overlevering er formen **dvergynja* belagt, og i de ældste norrøne kilder optræder der slet ikke dværge af hunkøn, selv om de gamle myter omtaler deres mandlige modstykker igen og igen.

Jackie Nordströms tolkning rummer yderligere en del alvorlige problemer: For det første ville det være ret påfaldende, hvis runeristeren stavede samme ord, kun adskilt af tre runer, på forskellig måde: **tuiarki** i *dværgi*, men **tuirk-** i **dverg-ynja*. Ordet *dværg* har rodvokalen *e* (de Vries 1977, 89). Som i sidstnævnte form, **tuirk-**, burde denne *e*-lyd betegnes ved *i*, og ikke ved en digraf. At udlæse de to former som "*dværgi*" og "*dværynju*" er med andre ord næppe muligt. For det andet er det logisk - og sprogligt - uholdbart, at "Burin" her figurerer som navn på den person, der skal hjælpes, samtidig med at Nordström mener, det også kan tilskrives den dværg, han skal beskyttes mod. Og hvad angår navnet "Bour", klinger det desuden, hvad allerede Ottar Grønvik blev kritiseret for, ikke overbevisende feminint. Samtlige de parallelle eksempler, han nævner, er da også maskuline, skriver Marie Stoklund, der finder "this dwarf-woman interpretation ... highly improbable." (2004, 40). Med tanke på det væld af dværge, hvis navne er opregnet i de skriftlige kilder, ville man vel også forvente disse figurer identificeret og ikke bare omtalt som "dværg og dværginde", uden at deres særlige funktion i denne sammenhæng blev berørt.

At teksten på Ribe Hjerneskal ikke umiddelbart lader sig afkode, uden at det efterlader diskutabile sproglige og indholdsmæssige knaster, er med andre ord tydeligt. Alle muligheder synes efterhånden udtømt, men den helt overbevisende tolkning af indskriftens detaljer lader stadig vente på sig.

I det følgende har jeg derfor valgt at genoptage en af de teorier, Niels Åge Nielsen fremsatte i 1980/1983, men argumenterede ret summarisk for. Som de fleste andre sidenhen har tilsluttet sig, betragtede han amuletten som et værn mod sygdom,

ikke mindst på grund af runefølgen **uiark-**tolket som "værk". Han foreslog i den forbindelse det problematiske **tuirkuniu** udlæst som *dwerg-uniu*, "dværgesværd". Sidste led beskrev han som identisk med et sjældent, men dog poetisk belagt, ord for et våben, vn. *unnr*, en maskulin u-stamme dannet på baggrund af verbet vn. *vinna*, "vinde, seje". Substantivet oversættes med "sværd", så etymologien er logisk; men formen har på Ribe Hjerneskal bevaret sin dativsendelse *-u*, der burde være tabt før 700-tallet (Grønvik 1999, 109). Den har muligvis haft omlyd, *-yniu*, uden at det her er udtrykt (GG § 461.3). Både ord og form peger tilsyneladende, ligesom andre dele af teksten, tilbage i tiden.

Enighed har der imidlertid været om, at førsteledet *dwerg-* helt konkret hentyder til de underjordiske væsener, der bor i bjerge, klipper og sten eller bare i jorden: dværgene. Dværgetro kan være et urgammelt indoeuropæisk fænomen. I det mindste har også det indiske oldsprag sanskrit bevaret et lignende ord, *dvahrás*, for et dæmonisk væsen, og overbevisningen om dværges eksistens er velbevidnet overalt i de germanske sprog (KLNMBd. III, sp. 376–378: *Dverger*). I Norden findes de ikke bare omtalt i den mytologiske overlevering, men også i andre gamle – og nyere – kilder. Få kilometer nord for Ribe har vi fx en mulig parallel i Maltstenens indskrift fra 800-tallet. Den har været opstillet ved alfarvej meget tæt på den centrale jyske Tirslund, og teksten er som denne viet til guden Tyr. På Maltstenen påkaldes netop den i Jylland så fejrede krigsgud, dels ved formen **tiur**, dels ved en tredobbelt form af den t-rune, der bærer hans navn. Hensigten har uden tvivl været at beskytte mindet, men måske også at forjage en dværg, Billing, der har taget bolig i stenen (Thuesen 1990, 30ff.).

Desuden røber en del stednavne over hele Norden, fx forskellige lokaliteter kaldet Dvergasteinn og Dværgehøj m.v., at dværgene overalt har spillet en ikke uvæsentlig rolle i folketroen. Efterhånden må de dog mange steder vige til fordel for andre småvæsener af samme type, fx nisser. Men i enkelte nordiske områder holder man langt op i tiden stædigt fast ved en overbevisning om dværgenes eksistens. Det gælder fx i dele af landet omkring Limfjorden (Feilberg Bd. IV Tillæg, 114f.: *dværg*). Og fra den norske Setesdal, som førhen lå meget isoleret fra omverdenen, er der (jf. Bang, 1901–02, 22) så sent som i 1847 bevaret en fortælling om, at folk anden juledag løb rundt på gårdene, mens de med forskellige redskaber slog ind under indboet og råbte:

<i>Ut dverg om dynn!</i>	Ud dværg ad dør!
<i>Inn kårn å kyr!</i>	Ind korn og køer!

De uberegnelige småfolk, der kunne volde skade på gården, blev på den måde manet ud af huset, og i stedet bad man til, at rigdom og velstand ville komme ind i form af afgrøder og husdyr.

Dværgene har dog også mere tiltalende egenskaber. I de mytologiske beretninger omtales de bl.a. for deres fremragende evner som smede. De har især gjort sig bemærket, når det gælder arbejder i metal som jern og guld. Fx er det dem, der har smedet Thors berømte hammer, *Mjöllnir*, og Odins spyd, *Gungnir*. De mægtige guder er uovervindelige med deres våben i hånden: *Mjöllnir* svigter aldrig og vender tilbage til sin ejermand som en boomerang, mens *Gungnir* altid rammer plet og i øvrigt går gennem materialer, et spyd normalt ikke kan gennembore. Men blandt alle de mageløse ting, dværgene har frembragt, må også nævnes det bånd, *Gleipnir*, som aserne bruger til at binde

Fenrisulven med. Det er et pragtstykke i særklasse, tynd og glat som et silkebånd, men stærkere end den tykkeste lænke. Ikke mindst det vidner om deres helt specielle evner for magi, for de har forarbejdet det af larmen fra kattens poter, kvindens skæg, fiskens ånde, fuglens mælk, bjergets rødder og bjørnens sener.

På Ribe Hjerneskal må det først og fremmest være dværgenes kvaliteter som eminente våbensmede, der hentydes til. Men her drejer det sig næppe, som Niels Åge Nielsen foreslår, om et magisk sværd, de har smedet til mennesker (1983, 56). *Dværgesværd* skal med størst sandsynlighed forstås helt bogstaveligt: som en ondskabsfuld dværgs eget uovervindelige våben, der volder en smertefuld lidelse hos den, han selv har plantet det i. Samme idé finder vi i en gammel angelsaksisk formular, der på lignende måde har skullet virke mod sygdom (de Vries 1956, § 214):

<i>Ut, lytel spere, gif her inne sie!</i>	Ud, lille spyd, hvis du er herinde!
---	--

Også her skal et diminutivt magisk våben, i dette tilfælde et spyd, manes ud af kroppen.

Mod sygdom fremkaldt af et magisk redskab hjælper desuden den såkaldte "Canterbury-formel" (DR 419 sp. 488ff. & 618), en nordisk runeindskrift i et engelsk manuskript dateret til 1000-tallet. Dens sidste ord fortæller, at den skal virke *wiþr apra wari*, "mod materie i årerne", dvs. blodforgiftning:

<i>Gyriþ sarþwara, far þu nu, fundin æstu. Þor wigi þik, þursa drottin! Gyriþ sarþwara.</i>	Gyriþ sårvolder, far du nu (ud), fundet er du! Thor vie ("dræbe") dig, thursernes drot! Gyriþ sårvolder.
---	---

Her er det en thursedrot (dvs. et onde), en elers ukendt Gyriþ, der optræder. Hans tilnavn giver "billedet av et vesen som borer eller rører heftig om i såret, i materien" skriver Ottar Grønvik i en indgående gennemgang af emnet (1999, 114ff.). I dette tilfælde påkaldes guden Thor for at bekæmpe ondet.

På Sigtuna-amuletten, også fra det 11. århundrede, findes i øvrigt nogle linjer, der stort set er identiske med Canterbury-formlens. Her kaldes thursernes drot Thor:

<i>Þórr sárríþu, þursa dróttinn, fliū þū nū! Fundinn est!</i>	Thor sårvolder, thursernes drot, fly du nu! fundet er du!
---	--

Navnet Thor refererer ikke til guden Thor, men til en dæmon, der fremkalder sygdom med bylder af materie (jf. Moberg 1961, 53ff.; Lindquist 1987, 44ff.).

Troen på dværge som væsner, der angriber folk med sygdom, er ikke speciel for oldtiden; den er der efterretninger om helt op mod vor egen tid (Feilberg Bd. 1, 220). Og ikke alene mennesker har de kunnet angribe. En norsk kvægsygdøm bærer fx betegnelsen "*dværgeskud*" (KLN Bd. III, sp. 378). En parallel til det udtryk har vi bevaret i *hekseskud*, der endnu i dag anvendes til at beskrive en pludselig opstået, voldsom smerte i ryggen, ligesom der i de germanske sprog generelt findes en udbredt opfattelse af, at underjordiske væsener har kunnet påføre folk og fæ en sygdom ved skud og stik, jf. fx begreber som "Alpschuss, Alpstich og Marstich" (de Vries 1956, § 214).

Som det sidste på amuletten står der til højre for runeamulettens hul fire runer:

buur

Der er flere forskellige, ret logiske udlægnin-
ger af, hvad det kan betyde: Det kunne dreje
sig om ordet *bor*, "hul". Hjerneskillens lille
hul skulle så, som flere tidligere har ment,
være markeret, for at sygdommen kunne
drives ud gennem det, eller måske – mere
spekulativt – fordi det symboliserede en
trepanering til gavn for patienten (Juhl
Jensen 1974; Mørup 1989, 411). Edith Marold
opponerer dog ret overbevisende mod
sidstnævnte teori ved at fremhæve, at hullet
er boret indefra (2003, 409). Ordet kunne
muligvis også referere til guden Bor, Odins
fædrene ophav, som så blev påkaldt som en
afsluttende trumf.

Men da runeristere normalt ikke gentager en
rune for samme lyd i et enkelt ord, kunne det
dobbeltskrevne **u**-tegn snarere tyde på, at
der her er tale om to ord.

Sammenligner man indskriftens indhold
med andre af lignende type, ville man på
dette sted forvente en verbal uddrivelse af
det onde, sådan som det er et centralt ele-
ment i de andre gamle besværgelser, vi har
set på ovenfor:

<i>Ut, lytel spere!</i>	Ud, lille spyd!
<i>Far þu nu!</i>	Far du nu (ud)!
<i>Fliū þū nū!</i>	Fly du nu!

Det er det også på den langt yngre Ribe Lyv-
stav, en helbredende stav fra omkring år
1300, hvor man i en vidtløftig fordrivelse af
en sygdom, formentlig malaria, fra en pa-
tient flere gange anvender et elliptisk udtryk
med samme præposition *or*, "ud af", som vi
i givet fald møder på Hjerneskillen (Moltke
1960, 2ff.; 1976, 395ff.):

*Iorþ biþ ak warþæ
ok uphimæn,
sol ok Santæ Maria
ok sialfæn Gud drotæn,
þæt han læ mik læknæs hand
ok lif tungæ
at liwæ [b]jiwindæ
þær botæ þarf.
Or bak ok or bryst,
or lækæ ok or lim,
or øwæn ok or øræn,
or allæ þe, þær
ilt kan i at kumæ! ...*

Jorden beder jeg hjælpe
og den høje himmel,
Solen og sankta Maria
og selve Gud Herren,
at han låner mig læge(s)hånd
og helbredelsestunge
til at helbrede den bævende syge,
hvor bedring er nødvendig.
Ud af ryg og ud af bryst,
ud af legeme og ud af lem,
ud af øjne og ud af øren,
ud af alt det, hvor
ondt kan komme i ('ramme')! ...

Jeg vil foreslå en ny udlæsning, der rummer
to ord, og som passer i denne sammenhæng:

bu ur

olddansk:
bo or!

nudansk:
"Forsvind ud!"

Kabell har tidligere foreslået udlæsningen
bý or, "ud af byen/opholdsstedet", og ikke
mindst forsvaret formen **ur** for det forventede
ur. Den omstændighed, at runeristeren
ikke helt har denne detalje klart for sig, kan

skyldes, at konsonanten har været svækket i det sædvanligvis ubetonede ord, mener han (1978, 44ff.). Det støtter hans teori, at teksten også har problemer med præpositionen **uiþr**, her for det korrekte **uiþr**.

Formen *bo* opfatter jeg som en henvendelse til det magiske våben, en imperativ singularis af verbet *oldda*. **boa*. Det optræder gennem tiden i mange forskellige forbindelser, hvoraf det med "grundbetydning: 'at være'" har udviklet andre betydninger, som fx "at opholde sig, bo" (Lex. Poet., 70). Ordet er rodbeslægtet med engelsk *be*, "være"; og tysk *bin* etc., "(jeg) er" (1. pers. sg., præs.). Et udtryk som *bo or!* minder påfaldende om engelsk *be off*, altså egentlig "vær af!", dvs. "forsvind ud!", men helt parallelle eksempler er næppe bevaret i andre kilder til oldtidens nordiske sprog, hvor imperativ er en ret sjælden form.

I øvrigt ser det ud til, at opfordringen kunne danne et mærkeligt ordspil både til *bor*, "hul", og gudenavnet *Bor*, hvilket eventuelt også kan have bidraget til, at netop dette udtryk er taget i brug. Også i seriøse sammenhænge, som fx ved ordmagi, er ordspil, der i øvrigt ikke kræver fuldstændig lydlig harmoni, et yndet fænomen i den ældste bevarede nordiske digtning (KLNMBd. XII, sp. 670–672. Ordspill).

Konklusion

Lad mig til sidst resumere og uddybe, hvad undersøgelsen har vist. – Først gengives runeindskriften på den 1300 år gamle Ribe Hjerneskal i en overskuelig form:

Translitteration:

ulfur auk upin auk hutur hialb burins

uiþr þaima uiarki auk tuirkuniu – bu ur

Transskription til olddansk og oversættelse:

Påkaldelse:

Ulfur auk Opin auk Ho-tyr!
Hialp Borings/Børings wiþr þaima: wærki
auk dwerguniu!

Ulv og Odin og Høje-gud!
Boringens (dvs. Bors ætling) hjælp mod
disse (to ting):
smerte og dværgesværd!

Uddrivelse:

Bo or!

"Forsvind ud!"

Det er min påstand, at teksten på hjerne-skalsfragmentet ikke, som Moltke i sin tid mente, er episk, og at den heller ikke, som Niels Åge Nielsen foreslog (1980, 280 & 1983, 57f.), er fabrikeret ad hoc for at beskytte den rune kyndige rister selv. Derimod har vi her en fast, mundtligt traderet sygdomsbe- sværgelse – sikkert anvendt ret bredt mod pludseligt opståede smertefulde lidelser - i en slags versform, som minder om dem, der er bevaret i andre runeindskrifter. Som det også gælder de øvrige ovenfor citerede tek- ster af samme type, nævnes den sygdoms- ramte ikke. Besværgelsen er med andre ord upersonlig, hvad der yderligere må have bidraget til dens anvendelighed. Alle disse detaljer stemmer udmærket overens med, at fundets form og udseende allerede fra første færd gav ophav til ideer om, at der kunne være tale om en amulet.

Indskriftens ortografiske detaljer og sproget som en helhed giver et betydningsfuldt bi- drag til en periode, der har efterladt sig meget lidt skriftligt materiale. I øvrigt passer det

glimrende med den datering af genstanden til første halvdel af 700-tallet, som man har kunnet fastsætte ud fra de arkæologiske forhold: 16-tegnshøjparken er gennemført, men med bevarelse af enkelte gamle runeformer, som genfindes i andre indskrifter fra perioden. Og flere af de gennemskuelige, skelsættende lydændringer, der kendetegner det urnordiske sprogs sidste århundreder, synes gennemført: Der er eksempler på synkope og brydning, mens den yngre højarks begrænsninger slører omlydsforholdene. Det afdækkes endvidere, at initialt *w-* er faldet bort foran bagtungevokalerne, fx i ordet *UlfR*, hvor Blekingestenene fra 5-600-tallet stadig skriver **wulafR/-wolafr** (DR 357-59). At den mundtlige tradition har konserveret et par usynkoperede dativsendelser, **-i** i **uiar-ki** og **-u** i **uniu** er et interessant træk (DR sp. 1008ff.), der peger bagud i tiden. På den langt yngre Ribe-stav kan man på samme måde finde friske spor af samtidens vestjyske (ripensiske?) dialekt (fx *ak*, "jeg", og *øwen*, "øjne") side om side med ord og former, der tyder på en norsk baggrund, og som i et dansk perspektiv må have taget sig yderst arkaiske ud omkring år 1300 (fx *sialfæn*, "selve", og *læknæs-*, "læges-") (Moltke 1960, 8f.). De former, hvis tolkning der er ret stor enighed om: **ulfur**, **-tiur**, **uiþr**, **uiarki** og måske **ur**, viser ligesom det **burins**, jeg selv har foreslået udlæst som *Borings/Børings*, at amulettens rister har bakset med ortografi- en. På den måde har indskriften voldt nutidens forskere hovedbrud og afstedkommet de mange sindrige forslag til udlæsninger, der tidligere er fremlagt. Men forholdet er hverken besynderligt eller enestående. Også sidenhen på vikingetidens monumentale runesten, der er skabt til at betragtes og læses af en større skare, finder man mange inkonsekvenser. Det må have været begrænset, hvor megen øvelse runeristerne kunne opretholde i et stort set skriftløst samfund.

Hjerneskallen byder, som vi har set, på sproglige detaljer, der ikke er belagt hverken før eller siden. Men også rent stilistisk er den ejendommelig:

Syntaksen er markant med den indledende påkaldelse af Odin, der er udformet, så den udgør en varieret gentagelse, ikke kun af guddommens forskellige funktioner, men desuden i forhold til det sidste tilnavn *Boring-/Børing-*, der bestemmer hans afstamning og hermed definerer ham hierarkisk. Eddadigtningen demonstrerer ikke alene på samme måde, hvordan man kan præsentere de implicerede på baggrund af oplysninger om deres fædrene ophav, men har også eksempler på, hvor vidtløftigt man traditionelt kan anmode om gudernes opmærksomhed. Fx hilses jætterne i nogle linjer i *Før Skírnis* (str. 34) dels som rimthurser, dels som sønner af den Suttung, der bedst er kendt for engang at have bemægtiget sig asernes digtermjød:

<i>Heyri iotnar</i>	Hør på mig jætter,
<i>heyri hrímpursar,</i>	hør på mig rimthurser,
<i>synir Suttungar ...</i>	Suttungs sønner ...

Også i vores tekst forudsætter den højtidelige og noget omstændelige måde at udtrykke sig på en form med traditionsbundne stiltræk. Niels Åge Nielsen foreslår, at der er tale om versemålet *ljóðaháttur* (1983, 56f.); men denne tidlige poesi kan vanskeligt defineres efter de senere vestnordiske mønstre. Påkaldelsen kan opstilles med to-tre trykstavelser (her markeret med: `) i hver af de fem kortlinjer samt allitterationer, lidt tilfældigt anbragt inden for eller mellem linjerne, som vi finder det i anden gammel runepoesi (DR sp. 983ff.):

<i>u ~ o</i>	<i>UlfR auk `Opin</i>
<i>h ~</i>	<i>auk `Ho-`tyR!</i>
<i>h</i>	<i>`Hialp `Borings/Børings</i>
<i>w ~</i>	<i>`wiþR `þæima:</i>
<i>w ~ [*w]</i>	<i>`wærki auk `dweg`uniu!</i>

Det er sikkert ikke helt tilfældigt, at *Ulf_R* (< **Wulfar_R*) og *Oþin* (< **Woðinar_R*) også allitterede i urnordisk, ligesom *uniu* (< vb. vn. *vinna*, *vann*, *unnu*, *unninn*) tidligere må have haft samme *w-* i forlyd og dermed har kunnet skabe yderligere et velklingende rim i sidste linje.

Når Ribe-indskriften på den måde er affattet i et samspil med anden overlevering, underbygger det, at teksten ikke er en tilfældig ordlyd skabt til lejligheden. Det forklarer samtidig, hvorfor ophavsmanden ikke har gjort sig større anstrengelser med arbejdet. Som den skødesløse udførelse antyder, har han hurtigt kunnet ryste det alvorlige budskab ud af ærmet uden at tænke nærmere over enkelthederne. Formularen kan have været meget gammel, han har kendt den i forvejen, og dens indhold har været af langt større betydning end dens læsbarhed.

Hjernesalsamuletten fra tiden for Ribes grundlæggelse ved begyndelsen af 700-tallet er tolket på denne måde langt mere betydningsfuld end hidtil antaget. Den bidrager ikke bare med vigtige detaljer til vores viden om, hvordan man i oldtiden betragtede sygdomme og forsøgte at bekæmpe dem. Men når hovedguden Odin i dens korte ordlyd tilsyneladende knyttes sammen med sin anefader, Bor, inden han sættes i forbindelse med dværgemagi, og når hele remsen yderligere kombineres med en hjerneskal, kan det ikke være tilfældigt: Samtlige budskabets fire hovedelementer afspejler vigtige detaljer i den nordiske skabelsesmyte.

Som en af de tidligste runeindskrifter bærer denne genstand Odins navn; først for nylig fandt man ifølge Nationalmuseet i Danmark et muligt ældre eksempel på en guldbrakteat fra Vindelev, dateret til 400-tallet. Her på Ribe Hjerneskal påkaldes Odin ved hjælp af

yderligere tre, hidtil ikke-belagte, tilnavne i en besværgelse, der retter sig mod en sygdom, der beskrives som "værk" udløst af et magisk våben. Man har, som det kendes fra senere kilder, også dengang ment, at angreb fra de underjordiske – i dette tilfælde en bevæbnet dværg – kunne forvolde en alvorlig og smertefuld lidelse, hvis helbredelse krævede assistance fra højeste sted.

Først anråbes den store guddom som kampgud, *Ulf_R*, siden som magiker, *Oþin*, og til sidst som den mest betydningsfulde gud, *Ho-tyr*. Sammenfattende defineres han som søn af Bor: en *Boring_R*. Det knytter amulettens tekst sammen med den indsats, Odin ydede i tidernes morgen, da han i alliance med sine brødre skabte verden og i det allerførste opgør gik sejrrig ud af kampen mod jætterne og de underjordiske. Her appelleres der til Odin, fordi han endnu engang skal tage kampen op mod dværgene. Dengang lykkedes det ham at sætte dem markant på plads ved at anbringe fire af dem som støtter under det himmelhvælv, han selv havde været med til at udforme af Ymers hjerneskal. Nu skal han med sin enestående fysiske og psykiske formåen bistå et menneske, de har angrebet med et af deres magiske sværd.

Endnu har ingen hæftet sig ved det; men det helt unikke materiale, amuletten er fabrikeret af, repræsenterer dermed ikke en tilfældig makaber idé og sandsynligvis heller ikke en trepaneringsøvelse. Det anonyme knoglestykke kan være anvendt metonymisk som et symbol på skabelsesmyten, og samtidig er det da metaforisk et udtryk for Odins almagt. Ideen kan minde om den, vi finder i den velkendte vikingehammer, der som amulet skal værne bæreren, men som samtidig associerer til de fortællinger, hvor guden Thor med stor succes svinger Mjølner mod fjenden.

Indholdsmæssigt viser indskriften på den måde, hvordan runemagien kan udnytte det mytologiske stof; men den forklarer desuden indirekte noget, de bevarede traditioner kun antyder. Det fjendskab, der hersker mellem Odin og dværgene, har tilsyneladende eksisteret fra tidernes morgen. At de små væsener blev anbragt som stolper under himmelens tag, kan kun betragtes som en straf, der yderligere kan have givet næring til de andre kontroverser, overleveringen noget uklart hentyder til. Myten rummer dermed umiskendelige paralleller til de meget tidligere overleverede græske traditioner, der beretter, hvordan Zeus straffer titanen Atlas ved at lade ham bære himmelhvælvet. Det tyder på, at dværgene oprindeligt har haft en mere central placering i den nordiske mytologis skabelsesberetning, end de eksisterende kilder tildeler dem. Samtidig afslører amulettens ordlyd, at den dværgetro, der også i nyere tid kendes fra den nordiske folkekultur, ikke, som man har tænkt sig, primært kunne være inspireret af sene tyske folkeeventyr (NK Bd. XIX, 148). Nogle forestillinger kan, som vi har set, følges helt tilbage til jernalderen, og rødderne er formentlig langt ældre.

Indskriften på Ribe Hjerneskaalssamulet er i sig selv væsentlig, fordi den stammer fra en periode, der har efterladt os meget få kilder til tidens omvæltende sprogudvikling. At den desuden, ud over at kaste nyt lys over oldtidens mytologi og praktiske sygdomsbekæmpelse, samtidig knytter det vigtigste germanske personnavneelement, Ulf-, til den centrale gud Odin, er med til at gøre denne runeindskrift langt mere bemærkelsesværdig, end man ved fundet for 50 år siden havde forestillet sig.

Litteratur

- Andersen, Harry 1981: Er Hótyr et Odinsnavn? *Sønderjysk Månedsskrift* Bd. 57, s. 21-23.
- Bang, A. Chr. 1901-1902: *Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter*. Kristiania.
- Benner Larsen, Erling 2004: The Ribe Skull Fragment - Toolmarks and Surface Textures. *Ribe Excavations*; 1970-76 Bd. 5, s. 3-52.
- [GG] Johs. Brøndum-Nielsen: *Gammeldansk Grammatik*, Bd. I-VIII. København 1950-1973 (2. Udgave).
- [DR] *Danmarks Runeindskrifter* Bd. 1-2 (Ed.: Lis Jacobsen & Erik Moltke), 1941-42.
- Eddadigte* (Ed. Jón Helgason) Bd. I-II, 1964-65.
- Falk, Hjalmar 1924: *Odensheite*.
- Feilberg, H.F. 1886-1941: *Bidrag til en Ordbog over Jyske Almuesmaal* Bd. 1-4.
- Fritzner, Johan 1972-73: *Ordbog over det Gamle Norske Sprog* Bd. 1-4.
- Grønvik, Ottar 1999: Runeinnskriften fra Ribe. *Arkiv för Nordisk Filologi* Bd. 114, s. 103-127.
- Jensen, Jens Juhl 1974: Hul i hovedet eller Runekraniet fra Ribe. *Kronik i Information*, d. 29.4.1974.
- Kabell, Aage 1978: Die Inschrift auf dem Schädelfragment aus Ribe. I: *Arkiv för Nordisk Filologi* Bd. 93, s. 38-47.
- Kousgård Sørensen, John 1984: *Patronymier i Danmark 1. Runetid og middelalder*.
- Krause, Wolfgang 1971: *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*.
- [KLN] *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* Bd. I-XXII, 1956-78.
- [Lex. Poet.] *Lexicon Poeticum. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog 1931* (2. Udg.) (Ed.: Sveinbjörn Egilsson & Finnur Jónsson).
- Lindquist, Ivar 1987: Religiösa runtexter III. Kvinnebyamuletten. *Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund* Bd. 79.
- Marold, Edith 2003: Die drei Götter auf dem Schädelfragment von Ribe. *Runica - Germanica - Mediaevalia* (Ed.: Edith Marold), s. 403-417.
- Moberg, Lennart 1961: Språkliga strövtåg i forntidens Uppland. *Saga och Sed*, s. 47-60.
- Moltke, Erik 1960: Runepindene fra Ribe. *Nationalmuseets Arbejdsmark*. Særtryk.
- Moltke, Erik 1973: Et makabert runebrev. *Sønderjysk Månedsskrift* Bd. 49, s. 377-389.
- Moltke, Erik 1976: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*.
- Müller, Gunter 1970: *Studien zu den theriophoren Personennamen der Germanen*.
- Mørup, Poul Erik 1989: Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe. *Fra Ribe Amt* Bd. 24, s. 408-414.
- Nielsen, Niels Åge 1980: Var Ribe runeskal en amulet? *Sønderjysk Månedsskrift* Bd. 56, s. 276-280.
- Nielsen, Niels Åge 1983: *Danske Runeindskrifter*.
- [NK] *Nordisk Kultur* (Ed: Nils Lid). Bd. XIX, Folketro 1935.
- Nordström, Jackie 2021. Dvärgen på Ribekraniets. *Arkiv för Nordisk Filologi* Bd. 136, s. 5-24.
- [ONP] *Ordbog over det Norrøne Prosasprog I* (Ed.: Den Arnamagnæanske Kommission), 1995-.
- Stoklund, Marie 1996: The Ribe Cranium Inscription and the Scandinavian Transition to the Younger Reduced Futhark. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* Bd. 45, s. 199-209.
- Stoklund, Marie 2001: Die Inschriften von Ribe, Hedeby und Schleswig und die Bedeutung der Schwedenherrschaft. *Von Thorsberg nach Schleswig. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Bd. 25, s. 117-121.

- Stoklund, Marie 2004: The Runic Inscription on the Ribe Skull Fragment. *Ribe Excavations*; 1970-76 Bd. 5, s. 27-42.
- Søvsø, Morten 2013: Om dateringen af Ribe runehjerneskalen. *Futhark: International Journal of Runic Studies* 4, s. 173-176.
- Thuesen, Karen 1990: *Maltstenen. En runologisk undersøgelse af den sydjyske Maltindskrift.*
- de Vries, Jan 1956-57: *Altgermanische Religionsgeschichte I-II.* (2. opl.)
- de Vries, Jan 1977: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch.* (2. opl.)

Summary

The runic inscription on a skull fragment from Ribe – a new interpretation.

Fifty years ago, during the summer of 1973 a remarkable archaeological find came to light, during an excavation in Ribe: a fragment of a human skull densely covered with runes. On the basis of its content and form, the artifact was quickly interpreted as a possible amulet, and it was later dated with certainty to the years 725-750 A.D. – the period in which we have the beginnings of urban activity in Ribe.

The inscription on the Ribe skull fragment has caused quite a few problems – and not without reason. Partly because it was rather carelessly made and partly because it belongs to a period characterized by large scale changes in both the written form and the language itself.

A few runes are ambiguous, but in the new interpretation, which is presented here, the text can be read out in old Danish: *Ulf_R auk Opin auk Ho-ty_R! Hialp Borings* (alt. Børings) *wiþr þæima: wærki auk dwerguniu. Bo or!* – "Ulv and Odin and High-god! The Boring's (descendant of Bor's) help against these (two

things): pain and dwarf sword. "Be off!".

The uppermost of the Aesir gods are invoked, partly as the war god, Ulf_R, partly as the magician, Opin, and partly as the most important god, Ho-ty_R, to help against the pain caused by the magic sword of the dwarf.

Herewith we reveal the fragments function as an amulet, whose spell protected against disease. At the same time the following runes **burins** are interpreted as a patronymic, Borings- just like the skull fragment in itself is a precise reference to the creation myth of Nordic mythology. Here it is a central motif that the creator Odin, son of Bor, at the dawn of time triumphs over the dwarfs by placing four of them as supports, bearing the firmament itself, which he formed from the skull of the giant Ymer. The allusions to this myth underline Odin's almighty power against the malicious acts of the dwarfs.

On the basis of the syntax, the alliterating form and a few archaic details, the text can be interpreted as a traditional, orally transferred spell against sickness. As a linguistic monument from a period, from which very few written sources have survived, the Ribe skull fragment is therefore of great importance. By introducing the heretofore unknown epithet Ulf_R the text most likely contains the only known proof for this connection to the god Odin, which has made the word, the most popular personal name element of the Germanic peoples. But first and foremost, it represents with its references to mythology, a most important contribution to our knowledge of the religious beliefs and strategies for tackling disease in this period.

Noter

1. Transskriptionen til olddansk følger normen fra *Danmarks Runeindskrifter* Bd. 1 (Text, 626): Vokallængde angives ikke, konsonantlængde ikke i udlyd osv.
2. Den vestnordiske poesi citeres her og i det følgende efter *Eddadigte* Bd. I & II. Ed. Jón Helgason, 1964-1965.
3. Jf. Johan Fritzner: *Ordbog over det gamle norske Sprog*, Bd. I, 275: Ordet anvendes om "de korte Stolper, som nedfældes i en Bygnings Bjælker og bærer dens Tagaase ..."
Jf. *Ordbog over det Norrøne Prosasprog* Bd. 3, sp. 359: "... om kort lodret støttepille i tagkonstruktion". Jf. også H.F. Feilberg: *Ordbog over Jyske Almuesmaal*, 221: "dværgstolper ... de små lodrette tømmerstykker i væggens øvre el. nedre halvdel i bindingsværksbygninger."

Karen Thuesen

Mag.art. i nordisk filologi
kathuesen@hotmail.com